

Tokulturlæra i fortid og samtid

“The Concept of Two Cultures – Past and Present”

Jens Johan Hyvik

Professor i historie, Institutt for økonomi, historie og samfunnsvitenskap, Handelshøyskolen, Universitetet i Sørøst-Norge
jens.j.hyvik@usn.no

Sammendrag

Tokulturlæra var en oppfatning særlig i andre halvdel av 1800-tallet om at det norske folket var delt av en samfunnskløft mellom to kulturer, der embetsmannseliten stod på den ene siden og bøndene på den andre. Artikkelen drøfter sentrale trekk ved tokulturlæra på 1800-tallet og følger tankegangen og arven etter denne tankegangen videre innover på 1900-tallet. I den siste delen av artikkelen diskuteres det om tokulturlæra også kan være relevant for vår forståelse av noen sentrale samfunnsdebatter i dag.

Nøkkelord

tokulturlæra, eliter, motkultur, nasjonalisme

Summary

A concept of Two Cultures gained attention in the second half of the 19th Century. Its main characteristic was a view that the Norwegian society was separated by a schism between an elite consisting of state-employed civil, religious and military staff running the affairs of the Norwegian State, and on the other side the regular people and in particular the farmers. The article discusses the concept as it grew in the 19th century and follows how it developed in the 20th century. The last part of the article explores to what extent there are lessons to be learned from the history of the concept of the Two Cultures with relevance for some important contemporary debates today.

Keywords

Two Cultures, elites, counter-culture, nationalism

Innledning

Tokulturlæra refererer til en oppfatning særlig knyttet til andre halvdel av 1800-tallet om at det norske folk var delt mellom to kulturer, to folk, noen mente også to nasjoner. I samtiden snakket man ofte om at det var en «Kløft» i samfunnet. Grunnlaget for denne delingen mellom to kulturer var å finne i dansketiden og de strukturene som perioden hadde etterlatt seg, kanskje særlig symbolisert ved skriftspråket og klassen av statlige administratorer som hadde vokst frem under eneveldet, embetsmennene. Oppfatningen om tokulturlæra var nært knyttet til den norske nasjonsbyggingsprosessen på 1800-tallet. Under lå spørsmål både om hva den norske nasjonen var, og hvem som med størst nasjonal legitimitet kunne gjøre sterkest krav på lederskap i den pågående defineringen av nasjonen.

Spenninger mellom elite og folk var ikke noe nytt i det norske samfunnet omkring midten av 1800-tallet, men det kulturelle perspektivet i tokulturlæra innebar noe nytt i for-

hold til tidligere. Før kunne bønder i opposisjon irritere seg over embetsmennenes lønninger, kreve forsamlingsfrihet og lokalt selvstyre; nå diskuterte man hvorvidt embetsmennene egentlig var norske, og hvorfor de skulle representere både nasjonen og det nasjonale.

I denne artikkelen vil jeg drøfte noen sentrale sider ved tokkulturlæra på 1800-tallet. Videre skal jeg se på hvordan tokkulturlæra på 1800-tallet ble videreført eller på andre måter hadde konsekvenser innover på 1900-tallet, før jeg diskuterer om tokkulturlæra kan være relevant for vår forståelse av utviklingstrekk og sentrale debatter i vår egen samtid. Her vil jeg særlig legge vekt på diskusjonene omkring sentralisering og innvandring.¹

Tokkulturlæra

Hva var de sentrale synspunktene i tokkulturlæra? Tokkulturlæra hevdet en oppfatning om at det norske samfunnet var delt i to. På den ene siden av kløften stod den tradisjonelle overklassen, embetsmennene og deler av borgerskapet, som var kjennetegnet av sine maktposisjoner i samfunnet, klassiske danning, tilknytning til det danske skriftspråket og familiære røtter i utlandet (særlig danske og tyske). På den andre siden stod bondebefolkningen, kjennetegnet av røtter i bondestanden, folkelig kultur, norsk talespråk (altså norske dialekter) og familiære røtter i Norge.²

Denne grunnoppfatningen ledet i sin tur til et ønske blant tilhengerne av tokkulturlæra om at det var behov for endring. Bondekulturen måtte opp og frem, og den burde få det de oppfattet som dens naturlige og rettmessige plass i kjernen av nasjonen. Tankegangen stod i motsetning til opplysningstanken om at bondestanden skulle «opplyses», noe som var en vanlig tanke ikke minst i embetsmannseliten, og som i praksis betydde opplysning på elitens premisser. Denne tankegangen innebar eksempelvis at en bonde burde kunne lese og skrive, og til en viss grad holde seg orientert og delta i samfunnet, men samtidig skulle han kjenne sin plass, drive sin gård og håndverk, og ellers overlate statsstyret til de «naturlige» lederne i samfunnet, altså embetsmennene. Et slikt syn innebar på den ene siden en harmoniserende integrasjonstanke og ønske om å vektlegge helheten i samfunnet, på den andre siden var holdningen elitær og preget av elitens oppfatning av seg selv som naturlig lederskap. På det kulturelle området er nasjonalromantikken gjennombrudd på 1830- og -40-tallet et uttrykk for denne holdningen, med sitt ønske om å formidle folkekulturen, men da i en «foredlet» form som var tilpasset elitens premisser og idealer.

Det var et sentralt element i tokkulturlæra at tiden var inne for at samfunnseliten måtte tilpasse seg folket. Innenfor denne tankegangen betydde det i klartekst bondebefolkningen, som ble sett på som det segmentet i befolkningen som representerte det nasjonale. Der perspektivet i den tradisjonelle opplysningstanken var *ovenfra*, var perspektivet i tokkulturlæra *nedenfra*. Tokkulturlæra handlet etter tilhengers syn om å ta bondekulturen på alvor, ikke bare behandle den som staffasje som kunne utnyttes av andre. Slik kunne tokkulturlæra fungere som en folkelig frigjøringsideologi. Det handlet om å løfte folket, altså bøndene, til kulturell og politisk makt, og det skulle skje på bekostning av landets gamle herrer.³

Talsmennene for tokkulturlæra var forankret i venstre-, norskdom- og målsakmiljø, og de stod i opposisjon til det kulturelle og politiske hegemoniet til embetsmennene. Slik ble tokkulturlæra en ideologisk brekkstang mot dominansen til embetsstanden, men tankegan-

1. Deler av artikkelen tar utgangspunkt i min bok *Tokkulturlæra i norsk historie* (2016) og Hyvik 2017. Boka tok i hovedsak for seg tiden frem til ca. 1900, og i denne artikkelen videreutvikles eksemplene, perspektivene og diskusjonene både i tid og rom. I Hyvik 2017 ble noen av temaene i artikkelen diskutert i en tidlig form.

2. Hyvik 2016: 8.

3. Hyvik 2016: 8–9.

gen vakte også – naturlig nok – motstand fra støttespillerne til embetsmannsregimet. Striden handlet om utformingen av en norsk nasjonal og kulturell identitet, men også om grunnlaget for den politiske demokratiseringsprosessen.⁴

Tokkulturlæra ble et viktig ideologisk grunnlag både for kulturell kamp, politisk kamp og språklig kamp i andre halvdel av 1800-tallet. Hovedårsaken til dette var etter min mening at den kunne tilby en klar analyse og tydelige svar på aktuelle samfunnsforhold, og dermed hadde stort mobiliserende potensial. Det betyr imidlertid ikke at analysen eller tankesettet som lå i tokkulturlæra, var riktig. Når vi vurderer det i dag, så er det ganske innlysende at tokkulturlæra bygde på en forenklet oppfatning av virkeligheten. Oppfatningen av at det eksisterte en «Kløft» i samfunnet, kan utvilsomt nyanseres, og oppfatningen av at embetsmennene var fremmede, ble senere langt på vei avvist, også innenfor målsak- og norskdomsmiljø. Samtidig er det liten tvil om at den analysen tokkulturlæra tilbød, var noe mange kunne nikke gjenkjennende til i samtiden, og konsekvensene av analysen, at bøndene måtte løftes frem, hadde utvilsomt appell i den gruppen som hadde mest å tjene på et slikt syn.

Opposisjon mot embetsmennes hegemoni fra omkring 1850

La oss se på tre eksempler fra tiden omkring 1850 på hvordan embetsmannseliten ble utfordret. Det første er fra et bygdeting i Nord-Rana i Helgeland omkring 1850. Sorenskriveren i området hadde ifølge Anton Christian Bang (1840–1913), som denne historien stammer fra, gjort seg svært upopulær ved sin «hensynsløse Opptreden» mot lokalbefolkningen. På bygdetinget denne dagen kommer det til et sammenstøt. «Dirrende av Harme» protesterte bonden Kristofer Kristofersen på måten sorenskriveren behandlet folk på: «Jeg har lært af min Fader at se op til Øverigheden; jeg har lært af min Moder at bede for Øverigheden. Men når den optræder slig som Sorenskriveren gjør, saa er det umuligt baade at se op til den og at bede for den.» At bonden på denne måten stod opp mot den «forhadte» embetsmannen, «følte som en stor Seier blandt folket over hele Helgeland»,⁵ forteller Bang, som kom fra en gårdbruker- og fiskerfamilie og som ung selv hadde deltatt på lofotfisket.

Det andre eksemplet handler om Sivert Andreas Nilsen (1823–1904), som senere ble en sentral stortingsmann og venstrepolitiker i andre halvdel av 1800-tallet. Han møtte på en rekke storting mellom 1859 og 1897. Født utenfor ekteskap og oppvokst i små kår arbeidet han seg oppover i samfunnshierarkiet gjennom seminarutdannelse, omgangsskolelærer, kirkesanger og ordfører i Brønnøy.⁶ Da Nilsen for første gang møtte på amtstinget i Bodø i 1858, etter at han var blitt ordfører i hjembygda, gikk han i strupen på selveste amtmannen. Med «den fødte Parlamentarikers skrape Blik» oppdaget han «strax Modstanderens svage Side, som han gaar løs paa med slaaende, tilspidsede Argumenter, onskabsfulde Udgydelser og bibelske Talemaader», forteller Anton Christian Bang, som også er opphavsmann til denne historien. Amtmannen ble «reent forvirret», og den noen-og-tredve år gamle ordføreren stod etter tinget igjen som «den af alle anerkjendte Seierherre», mens historien om det som hadde forgått, snart ble kjent over hele Helgeland. Året etter ble Sivert Nilsen valgt som stortingsmann for første gang. «Hans Seier følte som hele Allmuens Seier»,⁷ forteller Bang.

Det tredje eksemplet er Ivar Aasen. Omtrent på samme tid som Sivert opponerte mot amtmannen, lanserte Ivar Aasen et målreisingsprogram. Høsten 1858 var preget av målstrid. Den ble utløst av tre hendelser: Denne høsten gav Aasmund Olavsson Vinje ut første

4. Hyvik 2016: 7–8.

5. Bang 1909: 24–25.

6. *Norsk biografisk leksikon*/Sivert Nielsen.

7. Bang 1909: 25.

nummer av avisa *Dølen* på landsmål, bergenseren Jan Prah gav ut boka *Ny Hungrvekja* på et norrønt-inspirert folkespråk, og Aasen selv publiserte en oversettelse av Fridtjofs saga til landsmål. Sett utenfra fremstod det som den reneste landsmåloffensiven, og reaksjonene lot ikke vente på seg. Filosofen Marcus Jacob Monrad kastet seg ut i debatten og argumenterte heftig mot den «Grille at faa indført et nyt skriftsprog». Det var et svermeri og stod i kontrast til alle kulturutviklingens lover, mente Monrad.⁸ Men i stedet for å ta hensyn til Monrads patroniserende «Vink», vekket angrepene Aasens kamplyst. Ved juletider 1858 kan vi se for oss at han både er skuffet og sint. Skuffet over den norske embetsmannseliten som til tross for sin støtte til hans språklige undersøkelser ikke hadde fattet interesse for landsmålet som noe annet enn et nasjonalt klenodium. Sint på grunn av det han oppfattet som en vedvarende mangel i den norske samfunnseliten på å ta folkets kultur og språk på alvor.

Svaret kom i februar 1859 med «Minningar fraa Maalstriden um Hausten 1858», som han trykte i avisa *Dølen*. Det var Aasen sitt Rubicon – *the point of no return*. Frem til da hadde han vært språkgranskeren som også hadde høstet lovord (og fått finansiering) fra embetsmannseliten. Stort sett hadde han publisert sine innlegg på dansk for eksempel i folkeopplysningstidsskriftet *Folkevennen*, som kom ut fra 1852. Nå gikk han inn i det Stephen Walton har kalt den «offensive fasen» i sitt prosjekt.⁹ Han forsøkte ikke lenger å overbevise embetsmannseliten og appellere til deres sympati, men argumenterte aktivt og kraftig for landsmålet rett til å bli et norsk bruksspråk. Argumentasjonen var utvetydig: Folket (altså bøndene) måtte opp og frem, deres språk var det opprinnelige nasjonale språket, deres kultur var likeverdig elitens, og i nasjonal forstand også den viktigste. Teksten nærmest haglet av angrep på embetsstanden, som Aasen langt på vei anså som et fremmedelement i det norske samfunnet (ordet «Fremmed» ble terpet inn igjen og igjen). Med sitt tradisjonelle syn på kultur og språk stod de etter Aasens syn, i veien for folkelig og nasjonal frigjøring, og det vi kanskje kan kalle selvrealisering. Når dette er sagt, understreket Aasen alltid at den norske kulturen var åpen for tilslutning fra alle samfunnsgrupper, men det måtte være på folkets egne premisser.¹⁰

Vi kan trekke tre poenger ut av disse historiene. For det første at det norske samfunnet på 1800-tallet ofte ble oppfattet som preget av en skarp deling mellom allmue og øvrighet, folk og elite. Rett nok skal man ikke ta dette skillet for helt god fisk; det kan nyanseres på flere vis. Men i samtiden var det utvilsomt en utbredt *oppfatning*, et tankesett, at skillet stakk dypt mellom «Storkarrann» og allmuen,¹¹ og at de langt på vei eksisterte i ulike verdener, slettes ikke uten møtepunkt, men samtidig dypt splittet. Mer om dette straks.

Det andre poenget er at allmuen viste økt grad av selvhevdelse. Øvrighetens, embetsmennenes, krav på lederskap i den norske nasjonen var ikke så selvfølgelig som før. Rett nok hadde strid mellom bønder og øvrighet lange røtter. På 1700-tallet hadde det vært bondeoppløp flere ganger, og vi finner opposisjonelle bønder allerede på de første stortingene etter 1814, for ikke å snakke om bondeopposisjonen på Stortinget på 1830-tallet. Men utover på 1800-tallet vokste opposisjonen i styrke, og den gikk fra å være orientert om lokale saker og spørsmål som stod bøndenes hverdag nært, til å engasjere seg i større spørsmål om allmenn politikk og kultur og å uttrykke seg med økende selvtilit. Vi kan snakke om en bred venstreopposisjon på det politiske området lenge før partiet Venstre formelt ble stiftet 28. januar 1884, og i hvert fall fra 1860-tallet. Det var en mangfoldig allianse, men

8. *Morgenbladet* 5. desember 1858.

9. Walton 1996: 268.

10. Aasen 1859/1997.

11. Begrepet «Storkarrann» er hentet fra Bang 1909: 34, flere steder.

den kunne samle seg i motstanden mot embetsmannsstyret. Denne historien om den politiske opposisjonen er ganske godt kjent, selv om den er verd å minne om. Eksempelene med Nilsen og Kristofersen, har også utvilsomt likheter med bondeopposisjonens angrep på embetsmenn på 1820- og -30-tallet. Mindre omtalt er det likevel at den politiske opposisjonen også bygde på et kulturelt grunnlag, hvilket bringer oss til det tredje poenget.

Det tredje poenget er at fra 1850-tallet ble embetsmannsstyret i økende grad utfordret på et kulturelt grunnlag. Regimet som hadde dominert den politiske makten i Norge etter 1814, embetsmannsstaten, hadde blant annet kunne legitimere sin posisjon med overlegen kultur og kunnskaper: utdanning, danning, litteratur, kunst og arkitektur, språkkunnskaper. Fra omkring 1850 ble imidlertid embetsmannselitens krav på kulturelt lederskap i nasjonen ikke lenger akseptert som tidligere. Nye koste og ideer gjorde seg gjeldende, og protestene mot embetsmennenes makt økte. Her spilte landsmålet og ikke minst Ivar Aasen en sentral rolle. I en del sammenhenger er språk så mye mer enn bare språk, og i Norge ble særlig skriftspråket (men også elitens talespråk) et symbol på både forbindelsen til Danmark og elitens kulturelle lederskap i Norge. Embetsmannselitens forvaltning, så vel som offentlighetens diskusjoner i aviser og tidsskrift, foregikk på dansk. I store deler av den norske embetsmannseliten ble dette oppfattet som uproblematisk og dessuten en fordel – skriftspråket knyttet Norge til en større kulturkrets. Fra 1830-tallet hadde imidlertid språkspørsmålet blitt problematisert, og med Ivar Aasens landsmål var et konkret alternativ lansert. Slik ble landsmålet og målsaken i andre halvdel av 1800-tallet et spørsmål om mye mer enn språkvalg; det handlet – som Kjell Haugland har formulert det – om «samfunnssynet» til en person.¹² (Skrift)språket symboliserte kultur, og kulturen fikk sin konkrete manifestasjon gjennom (skrift)språket. For mange symboliserte den ene kulturen det hjemlige og nasjonale, og den andre det unasjonale og «fremmede». Dette forklarer på mange måter det nære forholdet mellom målsaken og tokkulturlæra, da språket ble en – for ikke å si *den* – sentrale markøren på de to kulturene.

Gjennombrudd og debatter i Det Norske Studentersamfund

På 1860-tallet kan vi snakke om et gjennombrudd for tokkulturlæra, og sentralt står Det Norske Studentersamfund i Christiania. På denne tiden var Studentersamfundet det sentrale debattforumet i hovedstaden. Her møttes både studenter og tidligere studenter (også professorer) og deltok i debatter. I 1864 hadde studentersamfunnet startet med faste debattkvelder på lørdagskveldene, og høsten 1866 og våren 1867 var det flere heftige møter der man diskuterte «Kløften» i det norske samfunnet.¹³ Debattene viser også den nære sammenhengen mellom tokkulturlæra og målsaken, de to temaene gled langt på vei over i hverandre. Debatten foregikk først i tre møter som tok for seg i hvor stor grad det eksisterte en kulturell og språklig kløft i samfunnet, og deretter tre møter som handlet om skandinavismen, men der diskusjonen også kom til å dreie seg om tokkulturlæra (og målsaken).

I de to første møtene høsten 1866 holdt Christopher Bruun og Hagbard Emanuel Berner hovedinnlegg. Bruun var ferdig utdannet teolog i 1862 og hadde gjort seg bemerket i 1864, da han i en tale i Studentersamfundet oppfordret studentene til å slutte seg til de danske styrkene i krigen mellom Danmark og Preussen. Senere skulle han bli en sentral person i folkehøyskolebevegelsen og etter hvert prest. Berner var ferdig utdannet jurist i 1863 og gjorde seg bemerket som organisasjonsmann, politiker og pressemann. Han var tilknyttet

12. Haugland 1971: 25.

13. Karlsrud 1970. For det følgende, se Hyvik 2016: kap. 5.

den såkalte Døleringen med Vinje som frontfigur, deltok i stiftelsen av Det Norske Samlaget og var formann der gjennom flere år.

Både Bruun og Berner var positive til målsaken. I det tredje møtet, den 17. november 1866, var temaet, slik det står formulert i Studentersamfundets protokoll, om «der existerede en saa stor Kløft, som paastaet, mellom Bondens og de Dannedes Sprog og Kultur, og om denne Omstendighed, hvis Kløften antoges at være der, gav Bonden Ret til at faae Lov til at benytte sit eget Sprog og arbeide paa sin egen Kulturs Udvikling».¹⁴ Debatten bølget friskt både blant studenter og andre fremmøtte denne kvelden. Berner foreslo at forsamlingen skulle komme med en uttalelse som markerte sympati for «Maalsagen», men trakk forslaget etter at blant annet formannen gikk imot det. Filosofiprofessoren Marcus Jacob Monrad var en av kritikerne. Han mente det ikke var ført avgjørende bevis for «Kløftens Existence». Det «er ikke *to*, kun *een* Nation hos oss», hevdet han.¹⁵ I den opphetede debatten tok nå en bondestudent ordet. Det var Anton Christian Bang, han som i sine *Erindringer* fortalte de to historiene fra Nordland som vi så på ovenfor. Nå tok han ordet i hovedsetet for nasjonens intellektuelle liv: «[S]om Bondesøn, der havde gennemgaaet Allmueskolen og Seminaret», kunne han «af egen Erfaring bevidne, at Kløften er stor, og at det under de nuværende Forholde er vanskeligt for Allmuen at tilegne sig Dannelse», hevdet han.¹⁶

I det årsskiftet ble rundet og vi kommer inn i 1867, fortsatte diskusjonen, nå med skandinavismen som hovedtema. Skandinavismen, tanken om kulturelt og politisk fellesskap mellom Danmark, Norge og Sverige, fikk betydelig gjennomslag i studentkretser i de tre landene omkring midten av århundret. Det var en idé som eksisterte i mange former, og de fleste kunne kjenne seg igjen i noe av den,¹⁷ men likevel var Norge det av de tre landene der skepsisen var størst. Den dansk-tyske krigen i 1864 markerte også et nederlag i hvert fall for den politiske skandinavismen (ideen om et politisk fellesskap). En av dem som holdt foredrag, var den unge historikeren Johan Ernst Sars (f. 1835). I innlegget la han frem mange av grunntankene i tokulturlæra. Han mente unionstiden med Danmark hadde medført et «Brud i den nationale Udviklings Sammenheng». Konsekvensen var at det var blitt etablert to kulturer i landet, en dansk og danskspråklig, og en norsk. I den norske bondekulturen var likevel språket og «spiredygtge Kjærner af national Kultur og Tradition» bevart. Det som hadde skjedd, var ifølge Sars at en «fremmed Kultur» hadde satt seg utenpå eller ovenpå det norske samfunnet, men uten å trenge ned i det og ødelegge dets «væsentlige Organer». Denne prosessen utgjorde etter Sars' mening selve kjernen i norsk historie fra reformasjonen og frem til hans egen samtid. Målet, mente han, måtte ut fra denne forståelsen bli å tilintetgjøre den fremmede kulturen og «restituere den nationale Enhed og den historiske Sammenheng».¹⁸

Sars engasjerte seg aktivt i venstrebevegelsen og i kampen frem mot det politiske systemskiftet i 1884 som brakte Venstre til makten. Sentralt i så henseende var den lille boka *Historisk Indledning til Grundloven*, som han gav ut i 1882 (den bygde på en foredragsrekke fra 1880–81). Boka markerte Sars som den sentrale venstreideologen. Den gikk rett inn den politiske kampen, og satte venstrebevegelsen og kampen mot embetsmannsstyret inn i en historisk sammenheng der tokulturlæra var omdreiningspunkt. Gjennom tokulturlæra forklarte Sars hvordan venstrebevegelsen representerte en folkelig reisning på nasjonal grunn,

14. Det Norske Studentersamfund. Protokoll for medlemsmøte. 17. november 1866. Riksarkivet. PA 1322/AC/0003.

15. Ibid.

16. Ibid.

17. Fulsås 1999: 27.

18. Sars 1867.

mens embetsmannsregimet ble fremstilt som forsvarerne av den «reaktionære og unationale Aand».¹⁹

Likevel: Det er et stort «men» her. Til tross for retorikken var målet for Sars bestandig samling av de to kulturene. Våren 1867 trykket Sars en artikkelserie i *Vort Land* der han gjorde det helt klart at han ikke mente «Kløften» var et uttrykk for et nasjonalt skille. Når noen mente målsaken var uttrykk for en nasjonalitetsreisning, mente Sars at dette var en «en uhyre Overdrivelse og dyb Miskjendelse af de historiske Forholde». Tross alt, hevdet Sars, vedble eliten i Norge «at være væsentlig norsk».²⁰ Overfor målsaken var Sars sympatisk innstilt, men likevel aldri noen sterk tilhenger. Med årene ble han også mer skeptisk.

Denne posisjonen til Sars representerer det jeg har kalt den moderate tolkningen av tokulturlæra.²¹ Det var en oppfatning som hele venstrebevegelsen stort sett delte. Den kom til uttrykk blant annet i folkehøyskolemiljøet, der den før nevnte Christopher Bruun var en sentral skikkelse, og vi finner den igjen som et fundament i det politiske venstemiljøet. Tokulturlæra var en del av venstrebevegelsens kulturelle maktgrunnlag, som både samlet innad og markerte opposisjon mot embetsmannseliten utad. Et uttrykk for dette er Johan Sverdrup, som i debatten om jamstillingsvedtaket i 1885²² erklærte at tiden da en «Liden Fraktion» av samfunnet kunne betrakte de «hjemlige med Ringeagt», var over. Dette forholdet måtte vendes helt om, sa Sverdrup, nasjonen måtte finne «sig selv».²³ Den moderate tokulturlæra sikret også støtte til målsaken i venstemiljø, og kan slik ses som en del av bakgrunnen for at et samlet Venstre stilte seg bak jamstillingsvedtaket i Stortinget. Samtidig lå det alltid en viss forbeholdenhet over målsaksprosjektet i Venstre. Det skulle også vise seg i årene frem mot århundreskiftet, da venstrekoalisjonen begynte å slå sprekker.

Tonasjonslæra

Det eksisterte imidlertid også en *radikal tolkning* av tokulturlæra, som var – kort sagt – langt skarpere i kantene og mer konfronterende enn den moderate.²⁴ Denne tolkningen hadde særlig gjennomslag i målsakmiljø, og om vi skal forenkle noe, så bygde den på to sentrale poenger. For det første mente tilhengerne av den radikale tolkningen at det ikke bare var snakk om en kløft mellom to kulturer i det norske samfunnet, men at skillet også helt eller langt på vei måtte oppfattes som et nasjonalt skille, at det var tale om en *tonasjonslære*. For det andre var det som historikeren Kjell Haugland har kalt «kolonisttanken», et viktig element i tonasjonslæra.²⁵ Dette synet bygde på en oppfatning om at unionen med Danmark i bunn og grunn var uttrykk for en kolonisering, der fremmede kolonister i flere århundrer hadde styrt Norge og etablert seg som en overklasse i det norske samfunnet. Embetsmannseliten (og for så vidt deler av storborgerskapet) ble innenfor dette tankesettet oppfattet som etterkommere til denne fremmede eliten, og bruken av dansk skriftspråk ble sett som et uttrykk for deres stadige tilknytning til den gamle kolonimakten og dens kultur. Dermed kunne det argumenteres for at kolonialiseringssprosjektet ikke var over med hendelsene i 1814, men på et vis fortsatte inn i samtiden.

19. Sars 1882: 220.

20. Sars 1912: 574.

21. Se Hyvik 2016: 87, 90 ff.

22. Stortingsvedtaket som slo fast at det tradisjonelle skriftspråket og «det norske Folkesprog» skulle sidestilles.

23. Sverdrup 1971: 204.

24. Hyvik 2016: kap. 6.

25. Haugland 1985: 38–39.

Den moderate og den radikale retningen av tokulturlæra delte altså den grunnleggende oppfatningen om at det var en dyp kløft i samfunnet, og at unionstiden hadde brakt med seg fremmed dominans og innvandring. Retorikken kunne nok være ulik, men det var særlig i synet på konsekvensene i samtiden at forskjellene kommer frem. Mens de moderate mente man skulle ta mer hensyn til bøndene og nasjonal kultur, men også sørge for at samling av samfunnsklassene på nasjonal grunn, ønsket de radikale at bøndenes kultur skulle ta over kulturen og det nasjonale lederskapet.

Aasmund Olavsson Vinje kan stå som en representant for denne radikale oppfatningen, i hvert fall i sine siste leveår. Lenge hadde Vinje vært en slags mellommann mellom embetsmennesenes kultur og ideal og en mer bondevennlig opposisjon, men vinteren 1868 mistet Vinje sin stiling i Justisdepartementet. Årsaken var at han hadde kritisert regjeringen sterkt i forbindelse med innstillingen til den svensk-norske unionskomiteen. Komiteen leverte sin innstilling i august 1867 og foreslo en tettere tilknytning mellom rikene. Det medførte mye debatt og en prosess som strakte seg over flere år før saken endelig ble avvist. Etter avskjedigelsen ble Vinje mer radikal. I 1868 snakket han i en tale om en «Strid millom norsk Maal og dansk Maal, og imillom national Politik og unational Politik [...] millom inbygdes og utbygdes Folk, millom Folk, som tru paa Norge, og deim, som ikke tru paa det».²⁶ Året etter, i en tale i Bergen refererte han til «desse 'fossile Levninger' eller disse gamle Kolonister, som ikkje vilja samvekse med det store Folk».²⁷ Ifølge Olav Midttun var for øvrig Vinje den første som bruke ordet «kolonister» om embetsmennene, trolig i 1866.²⁸

Den som i ettertid blir mest forbundet med tonasjonsoppfatningen, er likevel Arne Garborg, og hovedskriftet i denne sammenhengen er boka *Den ny-norske Sprog og Nationalitetsbevægelse* (1877). For Garborg var språket selve nøkkelen til nasjonaliteten, og han mente en fullgod norsk nasjonalitet først ville være til stede når det hersket ett språk i landet, altså at landsmålet hadde seiret. Når det er sagt, ville ikke Garborg kaste embetsmenn og andre i eliten «på havet», men de måtte altså tilpasse seg norsk kultur og språk.

Garborg og målfolket støttet opp om venstrebevegelsen frem mot 1884, men ble skuffet over at målsaken ikke fikk større gjennomslag enn den fikk i årene etter. I 1899 gikk Bjørnstjerne Bjørnson også aktivt ut mot landsmålet i et foredrag. Underveis tok han også et oppgjør med tokulturlæra. Det medførte stor debatt, og igjen var Garborg på krigsstien. I innlegget «Vor nationale situation» i 1900 oppsummerte han langt på vei den radikale oppfatningen av tokulturlæra. Han angrep det han kalte de «dansk-norske», for å ville holde fast på den kulturelle forbindelsen med Danmark og det han oppfattet som nedvurdering av norsk kultur og språk: «[F]or de dansk-norske er Danmarks kultur 'kulturen'. Det vil sige, at de føler sig som kolonister i forhold til Danmark. 'Kulturen' er for kolonister moderlandets kultur», hevdet han.²⁹

Motstand

Nå må det understrekes at de holdningene jeg har beskrevet ovenfor ikke stod uimotsagt. Tokulturlæra vekket debatt, og vi har sett ovenfor hvordan for eksempel Jacob Monrad og Bjørnstjerne Bjørnson var kritiske. Naturlig nok var det særlig i kretser med sympati for embetsmannsstyret at tokulturlæra, både i den ene og den andre varianten, møtte motstand.

26. Vinje 1868.

27. Vinje 1869.

28. Sandberg 2015: 81.

29. Garborg [1900]: 2.

Argumentasjon mot tokulturlæra gikk blant annet ut på at eliten i Norge hadde hatt stor betydning for både politisk, økonomisk og kulturell utvikling, og man argumenterte i mot oppfatningen av elitens fremmedhet. Ikke minst tok flere konservativt orienterte historikere til motmæle, som Mikael Birkeland, Ludvig L. Daae og Yngvar Nielsen. I 1886 holdt Yngvar Nielsen foredraget *Er der i Norge et Folk eller to Folk, en Kultur eller to Kulturer?* i Studentersamfundet. Nielsen avviste ikke at det eksisterte forskjeller, men hevdet de hadde å gjøre med ulik grad av utvikling og ikke dypere kulturelle eller nasjonale forskjeller. Han mente at eliten i Norge i hovedsak måtte oppfattes som norsk mot slutten av unionen med Danmark, og at bøndene på den andre siden var mindre norske, og mer preget av europeisk kultur, enn det mange hevdet. «Snakket om de to Kulturer er grebet ud af Luften og har gjort megen Skade», konkluderte han.³⁰

Men også innenfor målmiljø reiste det seg kritiske røster, i hvert fall mot den radikale tolkningen av læra. Viktig i så måte var Halvdan Koht, som i 1900 tok til motmæle mot Garborg og oppfatningen av at danske innflyttere hadde fortrenget nordmenn. Et slikt syn hadde «inga rot i den røynelege saga», sa Koht på et landsmålmøte i Christiania, og han understreket at de utlendingene som slo seg ned som embetsmenn i landet, ofte giftet seg norsk, og snart var ætten «fullnorsk i kjøtt og blod».³¹ Når Koht reagerte som han gjorde, var det fordi han som Sars delte ønsket om å samle nasjonen. At det også passet ham personlig, bør vel likevel også nevnes. Koth kom ikke fra allmuebakgrunn selv, faren var lektor i Tromsø og senere i Skien.

Rase og minoriteter

Da jeg undersøkte forholdet mellom tokulturlæra og oppfatningen av rase i forbindelse med flere av aktørene som målbar tokulturlæra, konkluderte jeg med at raseoppfatninger ikke synes å ha vært viktig for dem, selv om begrepet «rase» noen ganger dukket opp.³² Omkring 1900 var det imidlertid andre som var opptatt av rase og rasforskjeller. Mest kjent er trolig oppfatningen om en deling av den norske befolkningen i såkalte kortskaller og langskaller. I boka *Norsk Folkepsykologi* (1899) argumenterte Andreas M. Hansen for at tilknytningen til «politisk parti er bestemt av race». Langskallene, som var «høie [...] lyst blonde», stemte på Venstre, mens kortskallene, som var «mindre og mørke», stemte på Høyre.³³ I boka forsøkte Hansen å forklare utviklingen både innenfor og mellom partiene ut fra raseforhold.³⁴ Med referanse til debatten om tokulturlæra («den lære, at embetsmænd og bymenn tilhørte en anden *Race*»), avviste han at embetsstanden skilte seg rasemessig fra resten av befolkningen, og hevdet derimot at embets- og bymenn i hovedsak var langskaller, og dermed altså rasemessig falt sammen med den delen av befolkningen han hadde mest sans for.³⁵

Hansens synspunkter synes å ha forblitt relativt kuriøse. Vi kan merke oss at for eksempel Ernst Sars avviste raseforskjeller som forklaringsfaktor på forskjeller mellom nasjoner i Europa og heller pekte på kultur. Sars avviste imidlertid ikke rase som relevant kategori generelt. Han mente samene på rasemessig grunnlag skilte seg fra resten av den norske

30. Nielsen 1886.

31. Koht 1900: 6. Om motstand, se Hyvik 201: 87–91, 124–134.

32. Hyvik 2016: 107.

33. Hansen 1899: 8. Det var det vi kan kalle det fremskrittvennlige og liberale Venstre som Hansen var særlig positiv til, mens han var skeptisk til den delen av Venstre som hadde røtter i bondeopposisjonen og sparepolitikk. Den førstnevnte mente han var preget av langskaller og den sistnevnte av kortskaller.

34. Se også Kyllingstad 2004: 50–53.

35. Hansen 1899: 56–57.

nasjonen, og utdefinerte dem langt på vei fra nasjonen. Det var for øvrig et syn han ikke var alene om, og som hadde følger for et ganske utbredt negativt syn på minoriteter, også blant tilhengere av tokulturlæra.³⁶

Tokulturlæra inn i mellomkrigstiden

Etter 1905 var flere av de store spørsmålene omkring unionen med Sverige og demokrati helt, eller i stor grad, avklart og mistet dermed mye av sin mobiliserende kraft. Målsaken var fortsatt en viktig sak politisk og kulturelt, og bruken av nynorsk økte i mellomkrigstiden, men samtidig hadde, som Oddmund L. Hoel har vist, målsaken og kulturnasjonalismen mistet drahjelpen den frem til 1905 fikk fra den politiske nasjonalismen. Målbevegelsen lyktes heller aldri i å få fotfeste i byene, noe som i mellomkrigstiden ble særlig tydelig i nederlaget i striden om bynavnet «Nidaros». Forholdet mellom målfolket og det stadig mer innflytelsesrike Arbeiderpartiet ble aldri det samme som forholdet hadde vært til Venstre, som ble gradvis svekket i løpet av mellomkrigstiden.³⁷ Sosiale og økonomiske spørsmål ble viktigere enn kulturelle for å definere politiske skillelinjer, drevet frem av en stadig sterkere arbeiderbevegelse.

Tanken om de to kulturene og koloniseringstanken levde imidlertid videre. I desember 1908 talte juristen og professoren Nikolaus Gjelsvik til bondeungdomslaget i Oslo under overskriften «Det danske kolonisamfund». Foredraget vakte interesse, og Gjelsvik rykket ut i *Dagbladet* 17. januar 1909 og dementerte at han hadde brukt uttrykket «den danske kolonist» om folk i Norge.³⁸ Det han hadde sagt, var at «her er folk her i landet som **kjenner** seg som danske kolonistar eller som lemer av eit dansk kolonisamfund. Dei skriv, talar og bær seg aat som um dei var danske kolonistar», skrev Gjelsvik. Han understreket at «kolonisamfundaand» var et tankesett som man kunne finne igjen i hele befolkningen, både elite og allmue. På den andre siden var det heller ikke slik at innvandrere eller personer fra innvandrede slekter nødvendigvis representerte en «kolonisamfundaand»: «I alle land er det innvandra ætter, som hev gjenge heilt upp i det samfundet, dei innvandra til.»³⁹

Gjelsvik var ikke ferdig med saken. I 1930 samlet han flere artikler han samme år hadde skrevet i forbindelse med striden omkring bynavnet Trondhjem/Nidaros, i pamfletten *Dansk kolonisamfundsdaand og «Trondhjems»-agitationen*. Her argumenterte han for at det i Norge eksisterte en «norsk vilje» og en «kolonisamfunds-dansk vilje» og i forhold til nasjonaliteten en «norsk-nasjonal» og en «kolonisamfunds-national», hvorav det var de sistnevnte som dominerte samfunnslivet.⁴⁰ De hadde, skrev Gjelsvik, «gjenge fram etter same principet som dei engelske pædagogane nytta i Irland, der dei let dei irske borni leggja hendene i hop til bøn og segja: 'Eg takkar deg Gud, at eg er eit engelsk barn.'»⁴¹

Samtidig som Gjelsvik gikk langt i en kontrasterende retorikk bygget på tokulturlæra og kolonisttanken, så skal vi merke oss at han tok enkelte viktige forbehold. Både i *Dagbladet* i 1909 og i pamfletten fra 1930 tok han avstand fra å knytte «kolonisamfundsdaanden» til etnisitet. Det handlet ikke om hvor man kom fra (eller familiens opphav), hevdet han, men om vilje: «Norsk eller kolonisamfunds nationalkjensle hev inkje aa gjera med ætt eller blod.»⁴²

36. Kyllingstad 2004: 61–65, 71; Hyvik 2016: 105–110; Fulsås 1999: 141.

37. Hoel 2011.

38. Uttrykket var brukt i et innlegg som refererte til Gjelsviks tale i *Dagbladet* et par dager tidligere.

39. *Dagbladet* 17.1.1909. Se også *Dagbladet* 10.12.1908.

40. Gjelsvik 1930: 8, 15. Se også Sandberg 2013 og 2015.

41. Gjelsvik 1930: 16.

42. Gjelsvik 1930: 20.

På et vis synes Gjelsvik sin argumentasjon som en kombinasjon av synet til Garborg og Koht: Han fulgte Garborg i en tydelig konfrontasjonslinje mot en dansk kulturell innflytelse i Norge, «kolonisamfundaand», samtidig som han sluttet opp om Kohts syn om at innvandrede familier kunne være vel så norske som alle andre.

Nasjonalisme og postkolonialisme

Tokulturlæra må tolkes som et ledd i den norske nasjonsbyggingsprosessen på 1800-tallet. Gjennom sin vektlegging av det man oppfattet som det folkelige elementet i den norske nasjonen, bidro den til å utvikle en nasjonalisme der bøndene var viktige. Samtidig virket den demokratiserende, i den forstand at den medvirket til å bryte ned embetsmannsregimet og å etablere mer demokratiske strukturer. Som ideologi gav tokulturlæra kraft til og virket mobiliserende for Venstres prosjekt og for målsaken.

Men *hvorfor* ble tokulturlæra viktig, og hvordan kunne den virke mobiliserende? Her mener jeg vi kan ha nytte av å se prosessen som uttrykk for en form for avkoloniseringsprosess.⁴³ Internasjonalt har det siden 1970-tallet etablert seg et eget fagfelt omkring postkolonialisme, det vil si studier av koloniserings- og avkoloniseringsprosesser og deres betydning både for koloniserte og kolonister.⁴⁴ Ikke minst har man vært opptatt av identitetsstudier og de mentale strukturene som disse prosessene har medført – for begge parter. Et trekk som post-koloniale studier viser, er at i avkoloniseringsprosesser er det ikke uvanlig at de som har vært kolonisert, forsøker å appellere til det man oppfatter som ekte og opphavelig, i sin egen nasjonsbyggingsprosess. Vi kan snakke om en form for *essensialisme*, en søken etter det som ligger bak og under alle de strukturer som koloniseringen har medført, noe «fast» og «evig» – en form for «essens». Ofte vil en klar kontrastering mellom oss og «de andre» være typisk for et slikt syn, ved at den nye nasjonen fremstår som noe klart og tydelig annet enn det kolonimakten stod for.

Vi så ovenfor hvordan Gjelsvik refererte til situasjonen i Irland. Det er en sammenligning Øystein Rian også har grepet fatt i når han skriver at Norge på et vis var et «nordisk Irland», og at den dansk-norske overklassen i Norge hadde et grep på samfunnet som bidro til at de politiske kampene i Norge på 1800-tallet trolig var «bitrere enn i Sverige og Danmark».⁴⁵ På ulike vis har også Stein Rokkan, Jens Arup Seip og Rasmus Glenthøj trukket linjer mellom situasjonen i Norge og andre koloniland.⁴⁶

Tokulturlæra, både i den moderate og radikale formen, kan ses som uttrykk for en type avkoloniseringstankegang. Gjennom å fremstille *kampen* som en kamp mot fremmedelement i det norske samfunnet og mer eller mindre uttalte koloniale strukturer som kolonimakten hadde etterlatt, kunne både venstrebevegelsen og målrørsla mobilisere støtte. Det kunne de fordi retorikken fenget. Det gjaldt ikke minst i språkspørsmålet. Skriftspråket representerte eliten, elitekulturen og den kulturelle underleggheten i forhold til Danmark, og bøndene kunne kjenne igjen språket hos presten og andre embetsmenn i egen bygd. Tokulturlæra tilbød en fortolkningsramme som forklarte hvorfor det var slik, og den pekte på en vei fremover mot endring.

På denne måten tilbød tokulturlæra både en *fortelling* om tilblivelsen av det moderne Norge, og et *program* for endring. Det var en fortelling om et folk som var i ferd med å kreve sin plass, og om en samfunnselite som befant seg ganske langt fra allmuen. Fortellingen

43. Om tokulturlæra og postkolonialismen, se Hyvik 2016: kap. 8.

44. Se f.eks. Ashcroft mfl. 2007.

45. Rian 2008: 14–15.

46. Hyvik 2016: 28–29.

bygde på en fortolkning eller analyse av det norske samfunnet. Behovet for endringer fulgte av analysen. Vi har altså å gjøre med et fenomen som eksisterer i grenselandet mellom (historie)vitenskapen, litteraturen og politikken, og slik blir det et eksempel på fortellingens betydning for å skape struktur og sammenheng, kort sagt for å skape mening. Ut fra mening kommer handling.

Derfor er det desto større grunn til å minne om de alternative fortellingene, som avviste at det eksisterte en kulturell eller nasjonal kløft. Lite tyder imidlertid på at disse fortellingene hadde samme mobiliserende potensial. Samtidig spilte trolig denne motstanden en viktig rolle for å konsolidere konservative krefter både før og etter 1884. Venstrenasjonalistene kunne tilby en fortelling basert på tokkulturlæra, men de konservative kunne også tilby en alternativ fortelling som gav god mening for deres tilhengere. En hypotese kan være at motstanden, ikke minst fra konservative historikere, bidro til å svekke kraften til den radikale retningen av tokkulturlæra og dermed også målsaken. På dette viset kom noe av grunnlaget for splittelsen i Venstrealliansen til syne, og med årene gjenspeilte disse endringer seg i det politiske landskapet.

Etterkrigstiden

Konfliktnivået knyttet til tokkulturlæra svekket seg gradvis i mellomkrigstiden, og denne prosessen fortsatte i etterkrigstiden. Samtidig kan vi se trekk som vitner om at tokkulturlæra har etterlatt seg en arv i norsk samfunnsutvikling og samfunnsdebatt.

Mest konkret kan vi trolig se at tokkulturlæra ble videreført innenfor den organiserte målrørsla etter krigen. Uttrykket for dette er først og fremst tanken om at nynorsk skulle bli enerådende skriftspråk og erstatte bokmålet, den såkalte nasjonale linjen i målsaken. En alternativ oppfatning var at de to skriftspråkene smeltet sammen til samnorsk (den såkalte sosiale linjen). Åse Digernes har poengtert at begge linjene hadde det til felles at de var «ettspråklege».⁴⁷ Begge går tilbake til før krigen, og ble uttrykt ved vedtaket på Noregs Mållag sitt årsmøte i 1921 om at «[d]et norske målet skal verta atterreist til einaste riksmål i landet», et vedtak som åpnet for et visst tolkningsrom.⁴⁸ Ut fra diskusjonen vår om tokkulturlæra ser vi at den nasjonale linjen har røtter i den radikale retningen av tokkulturlæra, mens den sosiale linjen har røtter i den moderate retningen. Imidlertid skjer det en endring fra omkring midten av 1960-tallet der man innenfor målrørsla tenker mer i retning av at tospråkssituasjonen er permanent, og det organiserte arbeidet blir preget av et «minoritetsmedvit».⁴⁹ Dermed er det ikke sagt at ettspråkstanken ikke levde videre,⁵⁰ men den synes gradvis å ha blitt svekket, og med det har også den arven fra tokkulturlæra i målrørsla blitt mindre tydelig.

I et større samfunnsbilde hører det med at andre verdenskrig fikk følger for oppfatningen av det nasjonale. Etter krigen var det kampen mot nazismen som fremfor alt definerte nasjonal holdning. Arbeiderpartiet gikk nå inn i rollen som statsbærende parti og bærer av en ny, nasjonal ideologi: den sosialdemokratiske orden. Vi kan imidlertid peke på en mulig arv fra tokkulturlæra innenfor Arbeiderpartiet. Det gjelder forholdet til bygde- og bondesamfunnet. Da Arbeiderpartiet reelt kom til makten første gang i 1935, var det gjennom et kriseforlik med Bondepartiet, og Arbeiderpartiet har bestandig hatt mange velgere fra

47. Digernes 2006: 33.

48. Almenningen mfl. 1981: 120–124.

49. Digernes 2006: 40.

50. Et uttrykk for dette er muligens tesen om at nynorsken med utgangspunkt i situasjonen for talespråket er et «fleirtalsmål i mindretal», *ibid.*: 36.

landdistriktene. Mottoet «By og land – hand i hand» har uttrykt en viktig side ved partiets verdigrunnlag.⁵¹ Også i politiske vedtak etter krigen har en slik tankegang manifestert seg, et eksempel er etableringen av Distriktenes utbyggingsfond i 1960. Dette kan – i hvert fall til en viss grad – ses som en arv fra debattene om tokkulturlæra, i form av politisk vilje til å forsøke å utjevne, og ikke underbygge eller skape nye, kløfter i samfunnet.

En form for arv fra tokkulturlæra er kanskje også motstand mot EEC/EF/EU. Gjennom to folkeavstemninger i 1972 og 1994 har Norges befolkning sagt nei til forpliktende europeisk samarbeid. I begge avstemningene har konfliktlinjen periferi-sentrum vært den mest dominante, og ønsket om å bevare nasjonal suverenitet har stått sterkt på Nei-siden.⁵²

Også på et annet område levde en variant av tokkulturlæra videre. Om vi vender blikket mot historiefaget, har tokkulturlæra hatt stor innflytelse på perspektivene som har vært anlagt på norsk historieskrivning om unionstiden med Danmark og 1800-tallet. Dette kommer til uttrykk gjennom at et av grunnspørsmålene i en rekke fremstillinger har vært i hvilken grad det har eksistert en kløft mellom samfunnslagene i det norske samfunnet. Reidun Høydal har observert dette poenget og mener at norsk historieskrivning om 1800-talet har holdt fast ved «omgrepskategoriene skapte av nasjonsbyggjarane sjølve», noko som har «smentert ei forestilling om at det i Noreg har eksistert ei spesielt djup og brei kulturkløft mellom 'dei to kulturane'». ⁵³ 1800-tallets historikere klarte dermed å etablere et narrativ om norsk historie der tokkulturlæra var den kanskje viktigste bærebjelken. En sterk venstretradisjon i norsk historieskrivning har utvilsomt bidratt til å forplante dette perspektivet.⁵⁴ Nå må det tilføyes at dette ikke betyr at historikere som har brukt spørsmålet om to kulturer som et faglig perspektiv, støtter innholdet i tokkulturlæra. Særlig nyere fremstillinger forøker gjerne å diskutere, vurdere og nyansere, og dette har ikke minst vært tema for prosjektet «Kulturperspektiv på møtet mellom bønder og embetsmenn». Likevel kan vi trolig snakke om et metodisk problem der gamle perspektiv har virket i overkant styrende på nyere forskning.

Likhetsideal, eliter, sentralisering

I det følgende skal jeg diskutere om tokkulturlæra kan være relevant for vår forståelse av utviklingstrekk i vår egen samtid. Dette innebærer at jeg også forsøker å ta for meg aktuelle debatter. Jeg skal først se på betydningen av et likhetsideal jeg mener vi finner i tokkulturlæra og da særlig i forbindelse med diskusjoner omkring sentralisering og elitestrukturer. I neste del skal jeg se på om tokkulturlæra kan være relevant for oppfatningen av norsk nasjonal kultur i lys av diskusjonen omkring innvandring.

Jeg mener at tokkulturlæra har bidratt til å bygge opp en forestilling om et grunnleggende likhetsideal og egalitær kultur i Norge. Dette likhetsidealet har etter min oppfatning vært et trekk i norsk historie det siste hundreåret. En sterk skepsis til eliter og elitekultur, også blant dem som selv sitter i maktposisjoner, er en del av dette bildet. Å vise at man er en vanlig borger, har vært viktig for politikere (og andre lederfigurer i samfunnslivet) i etterkrigstiden, fra Gerhardsen, som bodde i en blokkleilighet på Tøyen, til Erna Solbergs rotete kjøkken.⁵⁵ Dette likhetsidealet kan representere en form for sunn skepsis til maktstrukturer og maktpersoner.

51. Teigen 2019: 20; Almås mfl. 2020: 14.

52. Se f.eks. Tamnes 1997: 158.

53. Høydal 1999: 152.

54. Rian 2003. Om tokkulturlæra og forskningstradisjoner, se også Hyvik 2016: kap. 2.

55. *Dagbladet* 20.7.2013. Andreas Hompland, «Noenlunde normal» (sist oppdatert 20.10.2016), <https://www.dagbladet.no/kultur/noenlunde-normal/60224199>

En side ved likhetsidealet er også en inkluderingsstanke, en målsetning om at alle grupper og lag i befolkningen skal bli inkludert i både politikken og kulturen. En viktig side ved dette igjen er forholdet mellom by og land. Betydningen av å inkludere hele landet og befolkningen har vært formidlet av Arbeiderpartiets slagord, fra «By og land – hand i hand» i mellomkrigstiden til «Alle skal med» på 2000-tallet.⁵⁶

Man kan også argumentere for at det norske valgsystemet har hatt en inkluderende funksjon, med en sterk regional profil i representasjonen ved stortingsvalg.⁵⁷ Stortingsrepresentanter velges fra fylkene, og fylkespartiene har regionale nominasjonsprosesser som forankres lokalt, mens de nasjonale partiene holder seg på en armlengdes avstand.

Denne inkluderingsstanken kan kanskje ses som en versjon av Halvdan Koht sin nasjonaldemokratiske tese om at ulike samfunnsgrupper blir inkludert i politikken (først bøndene, så arbeiderene), og dermed som en videreføring av det norske nasjonsbyggingsprosjektet. På den andre siden kan det også tolkes som samfunnets ønske om fornyelse og å inkludere dem som faller – eller står i fare for å falle – utenfor, om det er individer eller grupper. Nye utenforskap oppdages eller vokser frem på bakgrunn av endringer i samfunnet, og samfunnet må forholde seg til disse problemstillingene.

I forholdet mellom by og land er det tendenser de siste tiårene som ser ut til å utfordre likhets- eller inkluderingsstanken mellom by og land. Uttrykk for dette er en stadig kraftigere debatt omkring sentralisering. Et søk i avisdatabasen *Atekst* viser at bruken av ordet «sentralisering» har ligget jevnt høyt under dagens borgerlige regjering, som tiltrådte i 2013.⁵⁸

Temaet er nylig blitt gjenstand for granskning i antologien *Distriktsopprør. Periferien på nytt i sentrum*.⁵⁹ Selv om det understrekes at sentralisering langt fra er et nytt fenomen, og at fra politisk hold må både høyre, sentrum og venstresiden dele ansvaret, er forfatterne særlig opptatt av utviklingen de siste årene under Erna Solbergs borgerlige regjering. I oppsummeringskapittelet hevder forfatterne at distriktspolitikken har blitt utsatt for flere angrep:

Nærpolitireformen har ført til nedlegging av lensmannskontor, ambulansetenesta har vorte sentralisert, helseforetaka vurderer nedleggig av fødetilbud og sjukehus i distrikta, skular blir lagde ned, høgskuletilbud blir sentraliserte, flybasar blir flytta, kommunar og fylke blir slått saman, ferjeprisane blir sette opp, flyruter blir lagde ned og så bortetter.⁶⁰

Et uttrykk for sentraliseringen er også at mens tallet på offentlige ansatte økte mellom 2016 og 2018, så har 231 kommuner mistet statlige arbeidsplasser. «Vinnerne» er de store regionsentrene, mens Oslo faktisk er en taper i «spillet» om de statlige arbeidsplassene.⁶¹ Selv om forfatterne er særlig opptatt av utviklingen de siste årene, mener de at det over tid har foregått en prosess der «staten trekkjer seg tilbake og stikk av». En konsekvens av dette er en voksende sosial og kulturell «kløft i Noreg». Bjørn Egil Flø setter ord på stemningen i distriktene med artikkeltittelen «Kjensla av ran». Et uttrykk for kraften denne motstrømmen

56. Arbeiderpartiets nettsted: <https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/slagord/>

57. Teigen 2019: 15–16.

58. 2013: 5049; 2015: 8567; 2017: 9645. Tallet sank til 4795 i 2018, for igjen å øke i kommunevalgåret 2019: 11066 (søk i Atekst 31.1.2021. Resultat for alle kategorier).

59. Boka var også tema for Distriktspolitisk landskonferanse høsten 2020.

60. Vik mfl. 2020: 301.

61. *Nationen* 7.8.2019, «Vinnerene og taperne i reformspillet» <https://www.nationen.no/politikk/vinnerne-og-taperne-i-reformspillet/>. Se også Almås mfl. 2020: 18.

62. Almås mfl. 2020: 18, 21.

63. Flø 2020.

er oppslutningen om Senterpartiet, som gjorde et rekordvalg ved kommunevalget i 2019 med en oppslutning på landsbasis på 14,4 %. I flere meningsmålinger ved årsskiftet 2020/21 har Senterpartiet over 20 % oppslutning og er større enn Arbeiderpartiet.

Nå kan man diskutere intensjonene med reformene og prosessene som vi noe upresist kan samle under merkelappen sentralisering. Fra Solberg-regjeringen har argumentasjonen handlet om å få bedre og mer solid funderte offentlige tjenester (større fagmiljø) og mer demokrati (kommunereform). Boka *Distriktsopprør* plasserer seg ganske tydelig i et faglig-politisk landskap som stiller seg kritisk til sentralisering, og kan kritiseres for manglende vilje til å se argumentene til den andre siden. Det generelle poenget og diskusjonen mener jeg likevel er interessant i vår sammenheng her. En oppfattelse av sentralisering over tid, påskyndet av Solberg-regjeringens reformiver siden 2013, ser ut til å ha utløst en motreaksjon som får fremdrift av tradisjonell skepsis til eliter og sentrale strøk.

Jens Arup Seip pekte allerede i foredraget «Fra embetsmannsstat til ettpartistat» (1963) på at under Arbeiderpartiets lederskap etter krigen hadde embetsverket i staten og en «byråkratisert tillitsmannsgruppe i partiet» søkt sammen og dannet en politisk elite.⁶⁴ I dagens sentraliseringsdebatt lever også forestillingen om en elite i Oslo som bestemmer og fatter avgjørelser som går ut over distriktene. I *Distriktsopprør* innfører Almås mfl. begrepsparet «rotfaste» og «fotfaste», med utgangspunktet i David Goodhearts begrepspar «somewheres» og «anywheres». De rotfaste er personer med dype røtter i et lokalsamfunn, lokalt næringsliv (gjerne jordbruk eller industri), frykter konsekvenser av globaliseringen og er urolige for hvordan velferdsstaten utvikler seg i fremtiden. De fotfaste er på den andre siden en elite. De er geografisk mobile (flyttbare), gjør karriere, har høy utdanning, høy inntekt, er mindre opptatt av «særnorske ordninger for velferd og økonomi» og deler ikke uroen for fremtiden. Til en viss grad mener forfatterne at inndelingen faller sammen med en sentrum-periferi-dimensjon: «Dei fotfaste i sentrum vil noko anna enn dei rotfaste i periferien, både fordi dei har andre sosioøkonomiske interesser, og fordi dei har eit anna kulturelt og geografisk perspektiv på stridsspørsmåla i samtida».⁶⁵

Der Seip pekte på Arbeiderpartiets eliter, synes eliten i dag å være bredere. Vi finner fotfaste igjen på tvers av partier, næringsliv og organisasjonsliv, og ofte altså i det vi bredt kan forstå som sentrum (inkludert regionsentre). På den andre siden er altså de rotfaste blitt værende i periferien og knyttet til lokale, og ofte mer tradisjonelle næringer. De føler seg i økende grad utenfor, og det igjen kan medføre en kontrastering mellom *vi* og de *andre* – i begge grupper. De *fotfaste* ser de *rotfaste* som «bakstreverske» og i utakt med tiden, mens de *rotfaste* ser de *fotfaste* som en livsfjerne verdensborgere.⁶⁶

Bjørgulv Braanen oppsummerer sentraliseringsdebatten mot slutten av året 2020 i en interessant artikkel under tittelen «By og land, mann mot mann» i *Klassekampen* 17. desember. Her diskuterer han flere av disse tendensene, og peker på et debattklima med harde utsagn og økende «vi og de andre»-mentalitet. Braanen kritiserer også sentrale mediefolk i Oslo-pressen for åpenlyst å ønske «å vende Sps opptur til nedtur».⁶⁷

Spørsmålet er om disse prosessene utfordrer tilliten i det norske samfunnet, og dermed noe av den arven om et likhetsideal som debattene omkring tokulturlæra etterlot seg. Historien om de kraftige diskusjonene og oppgjørene på 1800-tallet viser at det får alvorlige konsekvenser dersom det fester seg en oppfatning av at det eksisterer en dyp *kløft* i samfunnet. Den kløften som forfatterne i *Distriktsopprør* peker på, har likevel andre kjennetegn

64. Seip 1987: 28.

65. Almås mfl. 2020: 19–20.

66. Se Flø 2020: 50–51.

67. *Klassekampen* 17.12.2021. Bjørgulv Braanen, «By og land, mann mot mann».

enn den kløften man diskuterte på 1800-tallet. Et fellestrekk er rett nok en form for sentrum–periferi-dimensjon der en internasjonalt orientert, mobil, høyt utdannet elite står i motsetning til en befolkning forankret i lokalsamfunn og særlig jordbruket. Men maktforholdet er annerledes. I dag synes eliten, de *fotfaste*, å være på offensiven, samtidig som de også forvalter de viktigste politiske og kulturelle maktposisjonene, mens de *rotfaste* på den andre siden deler en oppfatning av å være under press og er preget av avmakt. Under tokulturlæra sine glansdager på 1800-tallet var det bondebefolkningen (eller de rotfaste) som var på offensiven og utfordret maktstrukturene.

Oppfatningen av det nasjonale og innvandringsspørsmålet

Et annet område der tokulturlæra kan være relevant, er i oppfatningen av det nasjonale. Vi kan stille spørsmål om ikke tokulturlæra sin iboende dyrking av det man oppfattet som nasjonens essens, har bidratt til en langtidsvirkende tendens til kulturell konservatisme med hensyn til oppfatningen av det nasjonale og herunder en skepsis til det som oppfattes som fremmed.

Den sterke kontrasteringen mot det fremmede, synet om at det eksisterte en kolonial fortid og dyrkingen av bonden som nasjonens essens førte til en sterk nasjonal bevissthet. Det lå imidlertid en fare for at slike oppfatninger kunne utvikle seg i retning av nasjonal selvgodhet. Nå må det sies at Vinje, Aasen, Sars og Garborg med flere opererte i sin samtid og ut fra sine egne forutsetninger. Er det én ting identitet- og nasjonalismeforskningen har vist oss, så er det at nasjonal identitet ikke er noen fast og gitt størrelse.⁶⁸ Nasjonal identitet er skapt gjennom nasjonsbyggingsprosesser, og det eksisterer ikke en fast og evig nasjonal «essens». Oppfatningen av det nasjonale og hva det består i, er både ulik mellom mennesker og i stadig endring – slik alle former for kulturell identitet er i endring, hele tiden.⁶⁹ Slik sett hadde mange av tokulturlæras motstandere rett når de hevdet at det nasjonale hadde utviklet seg gradvis og tatt opp i seg ulike element over tid. Debatter omkring det nasjonale er altså noe vi ikke blir ferdige med, så lenge kultur og nasjonal kultur er et viktig element i vår forståelse av samfunnet. Slik var det da man debatterte tokulturlæra på 1800-tallet, og slik er det i dag. Men perspektivene forandrer seg. 1800-tallets oppfatninger om hva det ville si å være norsk, er ikke nødvendigvis de samme som oppfatninger av å være norsk i dag.

En linje i de siste tiårenes innvandringsdebatt har vært forholdet til det nasjonale. Hva vil det si å bli eller være norsk? Hvilke krav stilles til innvandrere om integrering i (det nasjonale) fellesskapet? Dette har langt på vei vært en sammenhengende debatt over flere tiår, og det kunne her vært på sin plass med en utførlig analyse av debatten. Jeg skal imidlertid nøye meg med å trekke frem et bidrag i debatten fra de siste årene. Til gjengjeld er det et svært viktig bidrag.

Offentlige utredninger har en spesiell status. De er resultat av arbeidet til utvalg som gjerne er bredt sammensatt av personer fra ulike partsfelt, offentlige myndigheter og eksperter. Rapportene utvalgene leverer, danner et viktig grunnlag for politikktutforming fra sentrale myndigheter (staten). Derfor skal jeg vie plass til NOU 2017:2 *Integrasjon eller tillitt. Langsiktige konsekvenser av høy innvandring*, utredningen fra det såkalte Brochmann II-utvalget. Det mest interessante i vår sammenheng er vurderingene utvalget gjorde i spørsmålet om samhold og tillitt. Her pekte utvalget blant annet på viktigheten av å «motarbeide prosesser som kan utvikle seg til utmelding og marginalisering», og betydningen av

68. Sørensen 1998a og 1998b.

69. Se f.eks. Hall 1993: 394.

at innvandrere og deres etterkommere opplever «anerkjennelse fra majoriteten for at de er en legitim del av det nasjonale fellesskapet».⁷⁰ De mente det var mulig å opprettholde opplevelsen av tillit og samhold i samfunnet selv med «høy innvandring», rett nok under noen bestemte forutsetninger, blant dem at innvandrere tilegnet seg «de kulturelle forutsetningene for den norske samfunnskontrakten».⁷¹

I rapporten kom utvalgsmedlemmene Asle Toje og Erling Holmøy med mindretallsmerknader i forbindelse med denne diskusjonen. De mente utvalget ikke gikk langt nok i å understreke «individenes rett og plikt til å integrere seg i det eksisterende kulturfellesskapet i landet de har utvandret til». Samfunnet (og dermed statsmakten) burde formidle tydelige forventninger om at innvandrere må «tilpasse seg norsk kultur og norske verdier», og Toje og Holmøy hevdet videre at en «normalisering av 'å stå med ett ben i to kulturer'» er «aktivt integrasjonshemmende».⁷² Toje utdypet synspunktet i en lengre, egen merknad der han blant annet tok til orde for aktiv bruk av normative pålegg overfor innvandrere, som også burde legges til grunn ved innvilgelse av statsborgerskap.⁷³

Holmøy og Toje tok i merknadene til orde for et relativt sterkt krav om at innvandrere skal ha en plikt til å integrere seg i det norske samfunnet, og i forlengelsen av dette en skepsis til at innvandrere kan ha flere kulturelle identiteter. Spørsmålet i vår sammenheng er om vi kan trekke noen lærdommer fra historien om tokkulturlæra som kaster lys over denne debatten? Jeg vil mene det. Tokkulturlæra minner oss om at dannelsen av det norske samfunnets kulturelle identitet har foregått gjennom en kontinuerlig diskusjon der det har vært ulike oppfatninger av hva det vil si å være norsk. Toje skriver rett nok at gjennom «århundrenes løp har denne nasjonen utviklet en kultur som er like distinkt som andre nasjoners»,⁷⁴ og i det ligger en anerkjennelse av at en nasjonal kultur har utviklet seg gradvis. Likevel synes sitatene ovenfor å peke mot en noe overdreven tro på at det finnes en enhetlig nasjonal kultur, og tilsvarende liten vektlegging av at det alltid vil være ulike oppfatninger av det nasjonale, og at kulturen er i kontinuerlig endring.

Når det gjelder det sterke integrasjonskravet, er det grunn til å minne om at et ønske om å møte folk med tvang, har en stygg tendens til å skape motreaksjoner, fremmedgjøring og lede til en «vi mot dere»-tenkning. Ikke minst gjelder det i spørsmål om identitet og bruk av (politisk) makt. Målsaken og venstrebevegelsen kan for eksempel ses som en motreaksjon mot embetsmannsstyret og dets politiske og kulturelle dominans, samt «nye» gruppers kamp for aksept og deltakelse i politikken og kulturen.

Frykten for at det er et problem at innvandrere kan ha et ben i flere kulturer, virker også overdreven i lys av det vi har sett i diskusjonene om tokkulturlæra. På 1800-tallet opplevde mange at de stod mellom to kulturer. Det gjaldt folk fra begge sider, både embetsmenn og bønder. Også da kom det krav om at man måtte velge side, enten «norsk» eller «dansk», landsmål eller riksmål. Som vi har sett, kunne striden og synspunktene være harde da det stod på, men etterhistorien har vist at over tid flatet stridene ut. På noen områder fant man felles grunn, for eksempel gjennom oppslutning om et gradvis mer demokratisk politisk system. På andre områder lærte man å leve med ulikhet, som i språkspørsmålet, der bokmål

70. NOU 2017:2: 17.

71. For å oppnå dette la imidlertid utvalget noen forutsetninger til grunn. Innvandringen måtte «være i samsvar med absorberingskapasiteten i arbeidsliv og velferdssystem», og innvandrere måtte inkluderes i samfunnets sentrale arenaer (velferd, utdanning m.m.), samt at de altså måtte tilegne seg «de kulturelle forutsetningene for den norske samfunnskontrakten», NOU 2017:2: 186.

72. NOU 2017:2: 186.

73. NOU 2017:2: 186–187.

74. NOU 2017:2: 187. Toje bør ha ros for at han forsøker å diskutere spørsmålet om hvordan han forstår nasjonal kultur, der utvalget ellers nok må sies å være ganske uklare. NOU 2017:2: 162 (note).

og nynorsk gjennom 1900-tallet fant en plass ved siden av hverandre. På noen områder er debatten for lengst passert av den historiske utviklingen: Den svensk-norske unionen er borte, den dansk-norske ligger enda lenger tilbake i tid, og ingen vil i dag hevde at den norske samfunnseliten er «dansk» og fremmed i nasjonal forstand. Slik vil det gå også med dagens debatter, om vi da klarer å finne løsninger som inkluderer og ikke ekskluderer – og tar tiden til hjelp.

Avslutning

Jeg skal nok en gang vende tilbake til Anton Christian Bang. Gårdbruker- og fiskersønnen med fortellingene fra Nordland, studenten som av egen erfaring bekreftet samfunnskløften i Studentersamfundet. Hvordan gikk det med ham videre i livet? Bang fikk sin teologiske embetseksamen i 1867 med toppkarakterer og jobbet i flere år som prest etter det. I 1878 avla han den første teologiske doktorgrad ved Universitetet i Christiania. I 1885 ble han oppnevnt av Stortinget som professor i kirkehistorie. Kirkestatsråd Elias Blix i venstre-regjeringen, som også var Bangs venn, spilte en viktig rolle i forbindelse med oppnevningen (de to ble av og til omtalt som «de to nordlys» på grunn av sin bakgrunn fra Nord-Norge). Men så skjedde det noe. I 1893 gikk Bang inn i Emil Stangs høyre-regjering og ble kirkestatsråd. Han var blitt høyremann. Han satt bare i to år i stillingen, men i mellomtiden sørget venstreflertallet på Stortinget for å inndra professoratet hans ved Universitetet. Han arbeidet en tid som prest igjen, før han i 1896 ble utnevnt til biskop i Christiania. I den egenskapen holdt han prekenen ved innsettelsen av kong Haakon i Nidarosdomen i 1906. Det er en klassereise det står respekt av. Men var fiskersønnen gått tapt på veien? Anders Hovden har beskrevet Bang som «eit godt og hjartevarmt menneske, ei underleg blanding av blenkjar og bonde. Sette pris på å sola seg i kongeglans og glim, men bonden var likevel kjernen i han», forteller Hovden.⁷⁵

Bang var en mann med et ben i to kulturer. Røttene hadde han i bondekulturen, men studier og yrkesliv førte ham inn i embetsmannskulturen. Gjorde det ham mindre «norsk», eller til en dårligere samfunnsborger? Den åpenbare konklusjonen er vel at han heller symboliserer det motsatte, at «et ben i to kulturer» gjør ham mer interessant som menneske, og at møtet mellom ulike kulturer gir oss et rikere samfunn som helhet.

Takk

Takk for gode og kritiske kommentarer til prosjektleder Atle Døssland, deltakerne på prosjekt- og forskergruppemøte ved Høgskulen i Volda 18. november 2019 (særlig opponent Åsmund Svendsen), en anonym fagfelle og redaktør Oddmund L. Hoel. Resultatet er naturligvis mitt ansvar alene.

Litteratur og kilder

- Allmenningen, Olaf mfl. (1981). *Måltreising i 75 år. Noregs Mållag 1906-1981*, Oslo.
- Almås, Reidar, Fuglestad, Erik Magnus, & Mahlum Melås, Anders. (2020). Dei nye distriktsopprøra i lys av varige konfliktlinjer i norsk politikk. I Reidar Almås og Erik Magnus Fuglestad (red.), *Distriktsopprør. Periferien på nytt i sentrum* (s. 9–31). Oslo: Dreyers Forlag.
- Aschim, Anders. (2008). Evangelisten fra Dønna. Anton Chr. Bang og det første nynorske juleevangeliet. I *Årbok for Helgeland* 2008.

75. Etter Aschim 2008: 31. Dessuten peronopplysninger fra Norsk biografisk leksikon.

- Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, & Tiffin, Helen. (2007). *Post-Colonial Studies. The Key Concepts* (2. utg.). London: Routledge.
- Atekst (Retriever). Database over norske aviser (fulltekst).
- Bang, Anton Christian. (1909). *Erindringer*. Kristiania og Kjøbenhavn: Gyldendalske boghandel. Nordisk forlag.
- Dagbladet* (1908, 1909, 2013).
- Digernes, Åse. (2006). Mellom eittspråkstenkning og mangfaldstenkning. I *Mål og Makt*, (1), 32–43.
- Det Norske Studentersamfund. Protokoll for medlemsmøte. Riksarkivet.
- Flø, Bjørn Egil. (2020). Kjensla av ran. I Reidar Almås og Erik Magnus Fuglestad (red.), *Distriktsopprør Periferien på nytt i sentrum* (s. 35–53). Oslo: Dreyers Forlag.
- Fulsås, Narve. (1999). *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garborg, Arne. [1900]. *Vor nationale situation*. Oslo
- Gjelsvik, Nikolaus. (1930). *Dansk kolonisamfundsaaend og «Trondhjems»-agitationen*. Bergen: Vestlandske maallag.
- Hall, Stuart. (1993). Cultural Identity and the Diaspora. I Patric Williams & Laura Chrisman (red.), *Colonial Discourse and Post-Colonial theory. A reader*. New York: Routledge.
- Hansen, Andr. M. (1899). *Norsk folkepsykologi med politisk kart over Skandinavien*. Kristiania: Jacob Dybwads forlag.
- Haugland, Kjell. (1971). Ei folkerørsle blir til. I *Målpolitiske dokument 1864-1885. Ei folkerørsle blir til* (s. 7–30). Oslo: Samlaget.
- Haugland, Kjell. (1985). *Striden om skulespråket. Frå 1860-åra til 1902*. Oslo: Samlaget.
- Hyvik, Jens Johan. (2016). *Tokulturlæra i norsk historie*. Oslo: Samlaget.
- Hyvik, Jens Johan (2017). Tokulturlæra og det norske likhetsidealet. Foredrag ved Bø bibliotek 9. mars. <https://www.youtube.com/watch?v=7uQXx3qVqbE&t=9s>
- Hoel, Oddmund. (2011). *Mål og modernisering 1868-1940*. Oslo: Samlaget.
- Høydal, Reidun. (1999). Norskdomsrørslas akademikarar – ein del av venstrestatens dannelseselite, i Erik Rudeng (red.), *Kunnskapsregimer. Debatten om de nasjonale strateger* (s. 152–166). Oslo: Pax.
- Karlsruud, Gjertrud. (1970). *Skandinavisme og Norskhet i det norske Studentersamfund 1866/67* (hovudoppgåve i historie, Universitetet i Oslo).
- Klassekampen* (2020)
- Koht, Halvdan. (1900). *Det vitskaplege grunnlage for maalstræve*. Oslo prenteverk.
- Kyllingstad, Jon (2004). *Kortskaller og langskaller. Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo: Scandinavian academic press.
- Morgenbladet*. (1858).
- Nationen*. (2020).
- Nielsen, Yngvar. (1886). *Er der i Norge et Folk eller to Folk, en Kultur eller to Kulturer? Indledningsforedrag ved en Diskussion i Studentersamfundet den 16. Oktober 1886*: Studentersamfundet. Kristiania.
- Nettstedet Virksomme ord, <http://virksommeord.no/tale/3901/>
- Norsk biografisk leksikon/Store norske leksikon*. <https://nbl.snl.no/>
- NOU 2017:2. *Integrasjon eller tillit. Langsiktige konsekvenser av høy innvandring*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/c072f7f37da747539d2a0b0fef22957f/no/pdfs/nou201720170002000dddpdfs.pdf>
- Rian, Øystein. (2003). *Embetsstanden i dansketida*. Oslo: Samlaget.
- Rian, Øystein. (2008). Gamle og nye perspektiv på dansketida. *Fortid*, (2), 12–18.
- Sandberg, Kristian Lødemel. (2013). *Kvisting av Vinje-furua. Eit postkolonialt perspektiv på journalisten A. O. Vinje i lesebøker for gymnaset 1869–2009* (masteroppgåve, Universitetet i Oslo).
- Sandberg, Kristian Lødemel. (2015). Målrørsla og O.A. Vinje i eit postkolonialt perspektiv. *DKNVS Skrifter*, 78–88.
- Sars, Johan Ernst. (1867). Om den nyeste nordiske Helstatspolitik. Studentersamfundet. Christiania.
- Innlegg 9. mars. Nettstedet *Virksomme ord*, <http://virksommeord.no/tale/1001/>.
- Sars, Johan Ernst. (1882). *Historisk Indledning til Grundloven*. Kristiania: Folkeskriftselskabets Forlag.
- Sars, Ernst Johan. (1912). Nogle bemerkninger om udvandring, madstrev og maalstrev. I J.E. Sars, *Samlede Værker*, bd. 3. Kristiania og Kjøbenhavn.

- Seip, Jens Arup. (1987). *To linjer i norsk historie. Fra embetsmannsstat til ettpartistat. Høyre gjennom hundre år 1880-1980*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sverdrup, Johan. (1971). Innlegg i stortingsdebatt om målspørsmålet [1885]. I Kjell Haugland, *Målpolitiske dokument 1864-1885. Ei folkerørsle blir til* (s. 197-206). Oslo: Samlaget.
- Sørensen, Øystein. (1998a). Når ble nordmenn norske? I Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* (s. 11-16). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Sørensen, Øystein. (1998b). Hegemonikamp om det norske. I Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* (s. 17-48). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Tamnes, Rolf. (1997). *Oljealder 1965-1995. Norsk utenrikspolitikk historie*, bd. 6. Oslo: Universitetsforlaget.
- Teigen, Håvard. (2019). *Distriktpolitikken historie i Norge*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Vik, Jostein, Almås, Reidar, Flø, Bjørn Egil, & Fuglestad, Eirik Magnus. (2020). Periferiens politiske økonomi i sentrum – nokre refleksjonar. I Reidar Almås og Erik Magnus Fuglestad (red.), *Distriktsopprør Periferien på nytt i sentrum* (s. 295-314). Oslo: Dreyers Forlag.
- Vinje, Osmund Olavsson. Tvo Culturer. Nettstedet *Virksomme Ord*. <http://virksommeord.uib.no/taler?id=36>
- Vinje, Aasmund Olavson. (1869). *Om vaart nationale Stræv*. Nettstedet *Virksomme Ord*. <http://virksommeord.uib.no/taler?id=368>
- Walton, Stephen. (1996). *Ivar Aasens kropp*. Oslo: Samlaget.
- Aasen, Ivar. (1859/1997). *Minningar fraa Maalstriden um Hausten 1858*. I *Skrifter i samling. Trykt og utrykt. III*. Kristiania og Kjøbenhavn 1911-1912: Gyldendalske boghandel. Nordisk forlag. Elektronisk utgåve. Oslo.